
LIMBĂ LITERARĂ

SCRIITORII TINERI ȘI LIMBA OPEREI LOR

TITUS POPOVICI: *SETEA* (roman), 1958

DE

GH. BULGĂR

Încă de la apariția primei sale cărți, *Străinul* (roman, 1954), Titus Popovici s-a impus prin bogăția mijloacelor expresive ale prozei sale. Analiza minuțioasă a faptelor și reconstituirea realității materiale și psihologice, privită în planurile ei multiple, demonstau resurse lingvistice considerabile. În noul său roman, *Setea*, apărut de curînd, tînărul scriitor descrie un mediu social diferit : frămîntările adînci prin care trece un sat ardelenesc în epoca de înfăptuire a reformei agrare în țara noastră (primăvara anului 1945). În *Străinul* se desfășura un amplu proces moral în mediul intelectualilor surprinși în conflicte și confruntări acute. Acțiunea principală din *Setea* se desfășoară în mediul rural și ca atare o parte a personajelor vorbește graiul specific regiunii din vestul țării, graiul crișean. Scriitorul se dovedește un bun cunoscător al acestui grai. Diferențierea socială care există între personaje apare și în felul de a vorbi al acestora. Lexicul, fonetica și chiar gramatica limbii personajelor conțin numeroase particularități interesante, fie că ne referim la țărani din Lunca, satul în care se desfășoară acțiunea principală, fie că luăm în considerare jargonul latinizant al baronului Papp.

Autorul *Setei* e incontestabil un scriitor original, un bun cunoscător al limbii. Un portret se încheagă din fraze concentrate, din cuvinte simple care trasează în linii sigure fizionomia personajului : „Suslănescu rămase cu sprîncenele ridicate, ca și cum nu i-ar fi venit să creadă. Apoi, fără rușine, începu să-l cerceteze pe George. « O față neobișnuită, o frumusețe bărbătească, rigidă, o inteligentă calculată ». își spuse. Suferința fizică îi

subția se obrazul îngust, bronzat, cu oase puternice sub pielea tăbăcită. Dar ceea ce-l impresiona mai mult erau ochii cenușii, cu gene dese și scurte : aveau o strălucire metalică, pătrunzătoare” (p. 96). Împletirea celor două medii — natură și societate — sugerează autorului reflexii personale, într-un stil sobru, cu originale mlădieri sintactice, capabile să îmbogățească substanța epică a cărții.

Vorbind o dată despre originalitatea artei literare, Guy de Maupassant se referea la ceea ce învățase el de la Flaubert ; acesta îl îndemna la muncă și la observație continuă : „Talentul e o lungă răbdare. Trebuie să privești tot ceea ce vrei să exprimi, îndelung și cu destulă atenție pentru a descoperi un aspect ce n-a mai fost văzut și expus de nimeni. În orice lucru e ceva inexplorat, pentru că sîntem deprinși a nu ne servi de ochii noștri decît cu amintirea a ceea ce s-a gîndit înaintea noastră, despre lucrul ce vedem. Cel mai mic lucru cuprinde un pic de necunoscut ! Să-l dibuim. Pentru a descrie un foc ce arde și un arbore într-un cîmp, cată să stai în fața acestui foc și acestui arbore pînă ce nu va mai semăna cu nici un alt arbore și cu nici un alt foc. În felul acesta se cucerește originalitatea”¹. În *Setea* lui Titus Popovici există originalitatea artistică indiscutabilă, izvorită din această atentă și pătrunzătoare observare a realității și a oamenilor, a mediului și a graiului vorbit. În cele mai încordate scene nu vom găsi nimic retoric, în cele mai importante momente ale acțiunii nici o divagație inutilă, nici un comentariu diluat. Rareori analiza psihologică trece peste dimensiunile cîtorva fraze ; stările de conștiință ni se dezvăluie în construcții stilistice dense, cu un vocabular, cînd vorbește direct autorul, perfect accesibil : „Plecătă de acasă pe furis, cu inima ticăind, se strecura prin albia secată a răstocii. Bucuria-i era înjumătățită de frică : dar dacă cineva o spune lui Găvrilă că a fost la horă ? Acum se mira singură cît de străine i se par toate astea și fără rost. Ar fi vrut să fie singură pe cîmp, s-o bată vîntul, să-și scoată cizmulile și să umble desculță prin iarba... Să se culce pe spate, pe malul Teuzului și să se uite la norii roșii ai înserării” (p. 511).

Relieful expresiei se îmbogățește adesea prin valorile figurate ale cuvîntului. Metafora și hiperbola vădese puterea imaginației scriitorului : „Deznădejdea plesni în el ca o grenadă” (p. 68) ; „Din tren, în lumina brutală a dimineții, locurile păreau necunoscute : dănțuind ușor, casele se adunau, se despărțeau, străzile se roteau larg, iar departe, pierzîndu-și formele, gospodăriile mărunte ale mahalalei păreau mormane de cărbuni stinși” (p. 74) ; „Cîntul ... pieptăna cu blîndețe întinderile” (p. 177) ; „o stea verzuie și rotundă ca un ochi de găină” (p. 381) ; „Cîțiva pomi

¹ De la Chateaubriand la Mallarmé, antologie de critică franceză, literară, traducere și note de Perpessicius, Ed. Fundațiilor, 1938, p. 292—293.

păreau că izbucnesc fericiți spre cer... Cîte o băltoacă țipa de lumină” (p. 425).

Personajele din *Setea* poartă nume curioase; în găsirea acestor nume autorul arată de asemenea inventivitate, fiind preocupat să caracterizeze pitorescul onomasticii locale. Eroii se numesc: Mitru Moț, Teofil Ursu zis Mîndreață, Catița Țuricului, Floarea Viragului, Laboș, aceste trei din urmă fiind de fapt cuvinte comune maghiare ori germane devenite, în roman, nume proprii (*zurück*, *virág* — „floare”, *lábos* — „cratiță”). Gavrilă Ursu, care e pocăit și recurge din cînd în cînd la texte mistice pentru a demonstra ceva („că au sosit acele vremuri cînd neghina se zice pre sine grîu și vroiește să se dea oamenilor spre mîncare”, (p. 344), și-a botezat copiii cu nume biblice: David, Isaia, Iona, Adam, Joșif, Lazăr (p. 128). Unul din personaje se cheamă Milionu „deoarece îi plăcea atît de tare acest cuvînt, încît pentru el toate se socoteau în milioane și locuitorii satului și peștii din Teuz și sticlele de țuică pe care le băuse” (p. 327).

Există însă în *Setea* un alt aspect al limbii scriitorului, care merită să fie analizat mai pe larg: e vorba de folosirea particularităților regionale cu scopul de a caracteriza vorbirea localnicilor. După cum am spus, miezul acțiunii se desfășoară într-un sat de la marginea de vest a Ardealului, într-o regiune cunoscută prin lexicul împestrit cu multe maghiarisme, greu de înțeles de către cititorul obișnuit: „Pe tata l-ai înceluit cît a trăit, i-ai spus că ați venit bogați și l-ai pus să-ți lucre ca o *marhă*” (p. 49). Cine cunoaște cît de cît graiul crișean își dă seama că autorul a redat obiectiv culoarea locală a vorbirii. Uneori el a folosit sinonimia pentru a face contextul ușor de înțeles, ca în acest exemplu: „Mi-s un *lud*, un bolund”, se gîndi. „Mi-s cu *mințile slabe*” (p. 335).

Țăranii din romanul *Setea*, Ana, Catița Țuricului, Mitru, Florița etc. folosesc în graiul lor multe cuvinte rare, pentru înțelegerea cărora cititorul simte nevoia unei explicații: *vandroc* (om de nimic, derbedeu, p. 27, 202, 566, 567—568); *lud* (smintit, nebun, p. 46); *pofoală* (om moale, bun de nimic, p. 122); *rașpă* (pilă, p. 65); *marhă* (vită, om prost, p. 143, 514); *dună* (pilotă, 143); *hudre* (spărturi, p. 175); *bujac* (? , ib.); *mulă* (om slab, bleg, bun de nimic, p. 345); *cordie* (căruță ușoară, p. 346); *hoscocorat* (fudul, încrezut, p. 439); *a mogoroci* (a vorbi neînțeles, p. 468); *zărghit* (smintit, p. 484), *strîjă* (felie, p. 593); *apă acră* (sifon, p. 598). Cînd astfel de cuvinte rare se află într-un context bine organizat, sensul lor poate fi ghicit: „Începu să ridă ca un *zărghit*”, e clar că e vorba de un smintit. Dar dacă se spune numai că: „stă în *bujac*”, cu greu va putea cititorul ghici ce e *bujacul*.

Mai multe dificultăți pun însă maghiarismele, numeroase în graiul personajelor acestui roman : *straja-meșter* (plutonier, p. 25); *a se alipui* (a se liniști, p. 44); *nimuric* (schilod, p. 54, 123); *feldi* (amice, frate, p. 15, 376, 516); *ghilcoș* (criminal, p. 122); *a se pustuli* (a pieri, p. 149); *a culdui* (a cerși, p. 153, 458); *chendéu* (năframă, p. 162); *cilédiu* (familie, p. 173); *zai* (gălăgie, larmă, p. 187); *tehergheu* (haimana, p. 188); *a se chinzui* (a se chinui, p. 188); *bișicli* (bicicletă, ib.); *bohoț* (măscărici, p. 256, 508); *rátotă* (papară, p. 319); *a se piheni* (a se odihni, p. 355); *hásná* (folos, p. 366); *ináš* (ucenic, p. 455), *fișcărîș* (notar, p. 470); *hăptác* (drepti, p. 481); *perț* (minut, p. 488), *hohér*, (hingher, p. 565); *a drăgăli* (alinta, p. 26, 592). Nu numai personajele ci chiar autorul, influențat de graiul local, folosește astfel de cuvinte : *intezău* (administrator, p. 8); *fișpán* (prefect, p. 11); *cupéț* (negustor de cai, p. 19); *láiabăr* (haină, p. 461).

În opoziție cu țărani al căror vocabular cuprinde astfel de rarități lexicale, baronul Papp, distant, cu morgă, apelează la jargon, la reminiscențele latiniste, pentru a se diferenția de vorbirea oamenilor simpli. În graiul lui întâlnim : *desidenție*, *consiliile mele*, *iudiciios*, *turbulenția*, *prezenția* etc. Neologismele folosite în mediul rural prezintă o formă alterată : „Azi e *acupat* la gară” (p. 120), „Aista-i *garmafon*” (gramofon, p. 126), „I-au *blomat*... pe dimocrați” (p. 321), „Mi-s *invălit*” (invalid, p. 378), „Mă *fortîrez* să minc” (p. 438) etc.

Particularitățile fonetice întăresc și mai mult aspectul regional al limbii personajelor din *Setea*. Unele fonetisme țin de aspectul general al pronunțării nordice : *mulțămesc*, *tăt*, *hodini*, *răzâma*, *ținărețe*, *sară*, *zice*; altele aparțin graiului crișean (influențat de limba maghiară) : *barău* (baron, p. 491), *încătrău* (incotro, p. 468). Curioasă e alterarea fonetică în două cuvinte : „O chemat *doptoru*” (p. 153, 496); „Îmi *pommește* burta de foame” (p. 220).

Exemplele citate pînă aici arată, la scară redusă, aspectele lexicului regional din romanul *Setea*. Frecvența rarităților de felul celor citate mai sus e destul de mare, fapt care frînează urmărirea ușoară a textului de către cititorii obișnuiți. Pasiunea pentru pitorescul lingvistic nu trebuie însă să întunece claritatea textului literar. Nu vreau să spun că exprimarea trebuie coborîtă la nivelul obișnuit, nediferențiat, cenușiu. Comparînd însă proza lui Titus Popovici din acest roman, cu cea a lui Slavici, Agîrbiceanu sau Rebreanu, constatăm la tînărul nostru scriitor un volum lexical regional mult mai mare decît la oricare dintre scriitorii ardeleni citați. Cred că după un proces lung și adînc de continuă unificare a limbii noastre literare, nu-i bine ca într-o operă literară din 1958 să apară mai multe regionalisme greu de înțeles, decît în operele scriitorilor de la sfîrșitul veacului trecut sau în creația literară din primele decenii ale acestui veac.

Se știe că scriitorii clasici au folosit cu multă prudență cuvântul rar, dialectal, chiar atunci când puneau să vorbească pe localnicii regiunii. În locul reproducerii exacte a graiului acestora, întâlnim doar sugerarea specificului regional, prin presărarea ici, colo a unor cuvinte particulare. Sadoveanu e un scriitor moldovean și desigur cel mai priceput evocator al vremurilor istorice. Dar cite regionalisme există în *Baltagul*, cite arhaisme în *Frații Jderi*?

În urmă cu câțiva ani, vorbind tinerei generații de scriitori, M. Sadoveanu spunea în legătură cu problema folosirii cuvintelor dialectale, a cuvintelor rare în creația literară, că scriitorii introducând „cuvinte provinciale” în opera lor, pentru a ilustra specificul graiului din colțul de țară în care se petrece acțiunea, nu trebuie să exagereze „întrebuințarea unui asemenea vocabular de noutăți, înșirind în locul cuvintelor întrebuințate în literatură și de întrebuințare curentă în popor, dublete obscure care n-au nici frumusețe nici sonoritate. Cuvântul nou și valoros să fie așa fel întrebuințat, încât sensul lui să fie clarificat în context”¹.

Precizări importante, tot în legătură cu această problemă specială, întâlnim și într-un articol mai vechi al acad. Iorgu Iordan, articol în care se combătea abuzul de regionalisme și de arhaisme în unele opere apărute după 1944 la noi. Recomandările formulate în articolul *Cîteva observații asupra unor opere literare* (în *Cum vorbim*, nr. 12/1951) rămân pe deplin valabile și pentru cazul de care ne ocupăm aici.

Să reținem însă și alte aspecte ale limbii romanului *Setea*. Am notat câteva expresii specifice graiului vorbit de personajele romanului: „Cine ți-o avut baiul?” (cine te-a supărat cu ceva, p. 13); „A-l potopi cu întrebările” (p. 75); „Am de împărțit cu el” (am o socoteală, p. 174); „El e vineri, tu ești simbătă” (nu vă potriviți, p. 268); „îl apucară slăbiile” (a slăbit de tot, p. 335); „A se întrece” (a face pe grozavul, p. 377); „A se mânca cu cineva” (a se chinui cu... p. 378); „A-și răci gura” (a insista zadarnic, p. 380); „A pișca nește pământ” (a pune mina pe..., p. 419); „Poate fi” (e probabil, p. 433, 434).

Aspectul regional al limbii se vede și în gramatică. Am reținut câteva particularități regionale, pentru că ele prezintă un interes lingvistic; formele notate mai jos, în general, nu împiedică înțelegerea textului. În ce privește genul și flexiunea unor substantive, formele dialectale apar astfel: *răchie* (rachiu, p. 52); *lepăda bocancele* (p. 118); *curajie* (curaj, p. 243); a se pune în *genunț* (p. 335); *otomobila* și *automobila* (p. 385, 492); două *minuturi* (p. 386), *minuta* asta (p. 487), să facem *acturile* (p. 549).

¹ *Ceva despre meșteșugul scrisului*, în *Flacăra*, 1951, nr. 24.

Un superlativ caracteristic format cu *mare* l-am mai întâlnit și la Alecsandri : „Mare mult bine ne-ați făcut” (p. 178, 587). Adverbul *chiar* apare în forma *chiară* (cf. dar(ă), iar(ă)) : „Nu-s *chiară* cel mai de pre urmă” (p. 12); „Ni-s *chiară* ca Adam și Eva” (p. 149, cf. 251, 384 etc.).

Verbul prezintă și mai multe particularități regionale. În conjugare, întâlnim astfel de forme : să-ți *luceri* pământul (p. 152); te *îmbuntuș* (p. 59); *vuie* satul (p. 153); te *cîrp* (p. 167); *feri* (ferește, p. 388); nu mă *contrazi* (p. 405). Caracteristică e forma arhaică cu desinența -areți, -ereți (mai ales la imperativul negativ) : nu *pierdereți* vremea (p. 55); faceți bine și imi *dareți* pământul (p. 152); nu vă *supărareți* (p. 225, 404); *vorbireți*. . . să-mi deie pământul (p. 174); nu-l *lăsareți* (p. 327). Ca în graiul bănățean, forma scurtă a verbului *a fi* e construită cu formele scurte ale pronumelui personal : „eu *mi-s* uncheoaiie Valerie” (p. 64); „*vi-s* galben ca moartea” (p. 551); „Noi *ni-s* zdrențele lumii. . . Nici la celalalt rezbel nu căpătărăm nimic, că zice că nu *ni-s* de aici. Zice că noi *ni-s* din altă parte. . . Nu știu de unde zice că *ni-s* și amu să ne țipe. . . Nice o dată. . . (p. 469).

În tabloul pitoresc al particularităților dialectale s-au strecurat însă și unele fapte de limbă care nu mi se par caracteristice pentru graiul regiunii în care se desfășoară acțiunea. Țăranii folosesc des perfectul simplu : „*Ajunsei* acasă” (p. 60); „*Venii* să te rog” (p. 119); „Bine că vă *găsi*; *primii* sarcină să vă spun” (p. 188); „*Vuie* satul că-l *omorîși*” (p. 153); „*vă adusei* niște ouă” (p. 319); „Nu *căpătarăm* nimic” (p. 469). La fel de ciudată pare lipsa acordului în limba ardelenilor : „*Mulți are* ce mînca și iarna” (p. 419); „*Unii plînge*” (p. 449). Florița, femeie trăită numai la țară, deci vorbind o limbă mai dialectală, spune : „*Merge. . . merge*, cum să nu” (p. 120), în vreme ce bărbații mai umblați, mai cunoscători ai formelor literare, spun mereu : *mere*, formă specifică dialectului ardelean. Toate acestea sînt însă inadvertențe explicabile într-o carte cu o sumedenie de fapte dialectale.

Romanul lui Titus Popovici, *Setea*, oferă cititorilor o imagine amplă a unei etape istorice de transformare și de organizare a vieții satului, curînd după războiul din urmă. Oamenii ca factori principali ai înnoirilor și procesul transformărilor din viața satului apar într-un tablou vast, zugrăvit cu mijloace lingvistice adecvate, chiar dacă unele pasaje sînt supraîncărcate de rarități lexicale. Desigur, aspectul dialectal al limbii e o realitate evidentă care nu trebuie neglijată în structura operei literare. Problema esențială constă însă în punerea de acord a două principii cardinale în creația artistică : a) inteligibilitatea fără efort a textului și b) nuanțarea potrivită a expresiei, cu fapte de limbă specifice regiunii. Cititorul trebuie să poată urmări ușor serisul autorului, apoi să-și dea seama că personajele sînt, de exemplu, din partea de vest a țării, vorbind un grai aparte față

de celelalte dialecte și graiuri ale limbii noastre. Pentru realizarea acestei cerințe nu e de loc necesar *excesul de rarități* fonetice, lexicale sau gramaticale. Dacă volumul acestora nu e bine dozat, cititorul e în drept să aștepte un glosar lămuritor, pentru că se ivește adesea împrejurarea că cel mai important cuvânt în frază, fiind un regionalism de circulație redusă, nu poate fi înțeles. Mai recomandabile mi se par, pentru a ilustra particularitățile de grai ale personajelor, faptele de sintaxă specifice vorbirii populare: juxtapunerea, stilul abrupt, repetarea unor cuvinte, a unor conjuncții (de ex. a lui și) etc. În acest chip au procedat scriitorii clasici cu mare experiență artistică, în special Caragiale și Sadoveanu.

Nu e apoi de loc nevoie de cuvintele și expresiile triviale, destul de frecvente în această carte. Realismul faptelor și al vorbirii populare nu cere degradarea limbii operei literare. Supraaccentuarea notei dialectale, cât și alunecarea spre vulgar în unele pasaje mi se par aspecte negative, pe care tînărul autor va trebui să le evite în cărțile lui viitoare. Aceste rezerve cu privire la limba romanului *Setea* se referă nu la tema sau structura cărții, ci la unele aspecte secundare ale limbii, instructive pentru înțelegerea în ansamblu a problemelor literaturii contemporane. A existat și un motiv particular care m-a îndemnat să rețin faptele de limbă ilustrate prin cele câteva exemple citate în paginile precedente. Setea e prima lucrare literară de proporții în care se oglindesc, într-o măsură destul de mare, particularitățile graiului crișean, vestic. Pentru lingviști ele prezintă, pe lângă datele cunoscute din cele câteva (puține) lucrări de specialitate și din *Atlasul lingvistic român*, un interes științific deosebit. Titus Popovici, integrînd faptele de limbă în ansamblul creației sale literare, ilustrează într-un chip mai complet și în contexte mai largi aceste particularități lingvistice, cărora le acordă uneori un loc prea mare în opera sa. Autorul romanului *Setea* este, fără îndoială, un scriitor stăpîn pe meșteșugul artistic, așa cum ne-a demonstrat-o în cele două romane pe care le-a scris pînă acum. Retușînd unele asperități ale limbii, care pot crea dificultăți cititorilor, el se anunță a fi unul dintre cei mai de seamă prozatori ai generației tinere.

